

УДК 37.018.43:355.011.56(477)(045)
DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-2-98-117

**DISTANCE AND BLENDED LEARNING IN UKRAINIAN UNIVERSITIES:
REFLECTING ON THEIR IMPLEMENTATION IN PEACETIME AND WARTIME**

**ДИСТАНЦІЙНЕ ТА ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ:
РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ У МИРНИЙ ТА ВОЄННИЙ ЧАС**

Anastasiia POPOVA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

kovaleva.anastasia.45@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5176-0059>

Анастасія ПОПОВА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Yana SUCHIKOVA,
Doctor of Technics, Professor

yanasuchikova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4537-966X>

Яна СИЧКОВА,
доктор технічних наук, професор

Natalia TSYBULIAK,
PhD in Psychology, Associate
Professor

nata.tsibulyak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2474-8614>

Наталія ЦИБУЛЯК,
кандидат психологічних наук,
доцент

Hanna LOPATINA,
PhD in Pedagogy, Associate
Professor

lopatina.hanna29@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3920-6853>

Ганна ЛОПАТИНА,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Serhii KOVACHEV,
Senior Researcher

essfero@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0212-1255>

Сергій КОВАЧОВ,
старший науковий співробітник

Pylyp POPOV,
Junior Researcher

popov.filipp05@gmail.com
<https://orcid.org/0009-007-7458-2081>

Пилип ПОПОВ,
молодший науковий співробітник

*Berdyansk State Pedagogical
University,
✉ 4, Schmidta St., Berdyansk,
Zaporizhzhia oblast, 71100, Ukraine*

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100, Україна*

*Original manuscript received: July 28, 2023
Revised manuscript accepted: August 21, 2023*

ABSTRACT

The article discusses the features of organizing distance and blended learning in Ukrainian universities, based on internal reflections and the systematization of the

national experience of their implementation in peacetime and during times of war. The article analyzes approaches to understanding distance and blended learning, and determines the specificity of their implementation in the Ukrainian context. The stages of development of distance and blended learning in Ukraine are identified, starting from 2000. The research focuses on three main stages: compulsory distance learning, blended learning format, and blended-distance learning format. Furthermore, the article investigates the specificity of using blended-distance learning for different groups of universities, which are divided based on the map of hostilities.

It has been proven that the rapid transition to distance and blended learning has allowed for a clear delineation of the advantages of these forms (accessibility and flexibility, expansion of opportunities for universities, teachers, and learners, and transition to modern technologies).disadvantages (insufficient funding, lack of technical resources, access to licensed software, and the adaptation of educational courses to the distance format, taking into account the specificity and possibilities of each university), and challenges (quality of education, availability of technical infrastructure, social interaction, and the preparation of teachers and learners).

It has been determined that the Ukrainian context of implementing distance and blended learning has its own specificity, which is currently determined by the rapidity, uncertainty, and inequality of conditions in which participants of the educational process find themselves. The research results indicate that the implementation of distance and blended education in Ukrainian universities is a powerful tool for improving the accessibility and quality of education in Ukraine. However, it is also a complex process that requires deep analysis, coherence, preparation, and involvement of all stakeholders in order to focus on the needs of participants in the educational process.

Keywords: *distance learning, blended learning, higher education, university, Ukraine, Covid-2019 pandemic, war.*

Вступ. Україна, як й інші країни світу, пройшла значний шлях у розвитку освіти. Останні роки були особливо перетворювальними в розумінні підходів до форм освітнього процесу, коли дистанційна та змішана освіта стали необхідною реальністю у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій, глобальною пандемією та війною росії проти України, які зумовили нову реальність та свій особливий контекст їх реалізації для нашої країни.

Запровадження ефективного освітнього процесу з використанням дистанційного та змішаного навчання в різних типах закладів освіти в Україні є викликом часу, а їх розвиток та ефективне впровадження, особливо в університетській освіті, розглядаються як одна із стратегій протидії військовій агресії, яка може дати позитивні результати в післявоєнному відновленні країни. І хоча відповідно до рекомендацій МОН з 1 вересня 2023 року заклади освіти мають у своїй більшості перейти на офлайн навчання, статистичні дані МОН свідчать, що лише 57% закладів готові працювати очно, однак з використанням змішаного формату; для 43% – онлайн навчання буде основним через неможливість забезпечити безпечність перебування учасників освітнього процесу (розміщення на прифронтових територіях, відсутність бомбосховищ, переміщення закладів освіти через окупацію міста їх основної локації, перебування учасників освітнього процесу закордоном тощо) [11]. Тому, навіть у

контексті поступового повернення до офлайн формату дистанційна та змішана освіта залишаються важливими інструментами, що забезпечують неперервність навчання і здатні відповідати на потреби освітньої системи в умовах невизначеності, забезпечити можливість освіти впродовж життя. У цьому аспекті важливого значення набуває аналіз особливостей функціонування змішаної та дистанційної освіти, ураховуючи специфічний контекст для України задля виявлення проблем, прогалин та мінімізації їх негативних наслідків. У статті ми фокусуватимемося на особливостях упровадження дистанційної та змішаної освіти в університетах в контексті мирного та війського часу.

Дистанційна і змішана освіта – це не нові форми організації освітнього процесу для більшості країн світу. Різні аспекти проблеми представлено в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Історичний дискурс запровадження цих форм навчання поданий у дослідженнях Б. Андерсона (B. Anderson), М. Сімпсона (M. Simpson), Дж. Фомеранда (J. Fomerand), О. Романовського, О. Квасника, В. Мороза, Н. Підбуцької, С. Резніка, А. Черкашина, В. Шаполової, О. Стадник, О. Яременко, І. Мороз, Є. Співаковської, Н. Осіпової, М. Вінника, Ю. Тарасича. Теоретичні основи та особливості дистанційної та змішаної форм навчання розглядаються М. Ханіманом (M. Honeyman), Г. Міллером (G. Miller), М. Слейтером (M. Slater), Ч. Алканом (C. Alkan), М. Касаротті (M. Casarotti), Л. Філіппоні (L. Filippini), Л. Пієті (L. Pieti), Р. Сарторі (R. Sartori), Л. Голубничою, Т. Бесараб, Ю. Павліщєвою, О. Каданером, О. Ходаковською. Засади змішаного навчання є предметом досліджень Е. Смирнової-Трибульської, Б. Колліса (B. Collis), Дж. Мунена (J. Moonen), Н. Рашевської, В. Шуневича, О. Деліаліоглу (O. Delialioglu), З. Йилдірима (Z. Yildirim), Й. Гюльбахара (Y. Gülbahar), Р. Мадрана (R. Madran), Н. Болюбаш, Х. Стейкера (H. Staker), М. Б. Хорна (M.B.Horn). Досвід роботи українських університетів під час війни, зокрема різні аспекти організації роботи у форматі дистанційного та змішаного навчання, представлено в дослідженнях Я. Сичкової, Н. Цибуляк, Ю. Лавриш, І. Литовченко, В. Лук'яненко, Т. Голуб, В. Шевдуна, В. Бульби, Л. Божко, Л. Кучер, В. Холодок, О. Ігнат'єва. Військовий дискурс дистанційної та змішаної форм навчання аналізується Г. Луценко, О. Луценко, Т. Тюльпа, О. Сосненко, О. Назаренко.

Незважаючи на результати цих та інших міждисциплінарних наукових пошуків, специфіка українського контексту запровадження дистанційного та змішаного навчання в університетах не були предметом окремого дослідження, водночас, це є важливим джерелом осмислення освітніх реалій, у яких перебували та перебувають учасники освітнього процесу в Україні.

Спираючись на доцільність вивчення цієї проблеми, метою нашої статті є аналіз та обговорення практичних аспектів упровадження дистанційного та змішаного навчання у вищій освіті України. Стаття спрямована на розгляд викликів і можливостей, які виникають при переході

до нових форматів навчання, особливо в умовах зміни соціально-політичної ситуації в країні, включаючи період воєнного конфлікту.

Методи та методики дослідження. У рамках дослідження застосовувалися такі методи та методики: літературний огляд задля систематичного аналізу літератури й публікацій та вивчення результатів попередніх досліджень; історичний аналіз передбачав вивчення історії розвитку дистанційної та змішаної освіти в Україні, її етапів, досягнень та проблем; документальний аналіз застосовувався для дослідження законодавчих актів, нормативних документів, директив щодо дистанційної та змішаної освіти в Україні; кейс-студії передбачали проведення аналізу досвіду окремих університетів у впровадженні дистанційного та змішаного навчання в різних умовах (мирний та військовий час); аналіз статистичних даних здійснювався шляхом вивчення офіційних статистичних даних про впровадження дистанційного та змішаного навчання в українських університетах, порівняння даних між мирним та військовим часом; системний та структурний аналізи передбачали визначення ключових компонентів та етапів запровадження дистанційного та змішаного навчання в Україні, їх взаємодії та впливу на освітній процес.

Результати та дискусії. В Україні розвиток дистанційного та змішаного навчання бере свій початок з 90-х років 20-го століття після прийняття Закону України «Про національну програму інформатизації» [12]. У 2000 році Міністерство освіти та науки України затвердило «Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні» [3]. Крім того, у 2003 році Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1494, якою була затверджена «Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки» [10]. Важливим кроком у розвитку дистанційної освіти в Україні стало прийняття нового «Положення про дистанційне навчання» у 2015 році [9], а також визнання дистанційної освіти в новій редакції Закону «Про вищу освіту» у 2018 році [5]. Стрімке запровадження дистанційних форм навчання в Україні зумовлено і її прагненням до інтеграції з ЄС [33].

Ратифікована Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, зокрема стаття 433, передбачає необхідність дослідження країнами-учасницями можливостей співробітництва у сфері дистанційного навчання та освіти протягом життя. У Паризькому комюніке визначено, що заклади вищої освіти мають готувати своїх студентів і допомагати викладачам діяти творчо в цифровому середовищі, а також активно використовувати цифрову та змішану освіту з метою поліпшення безперервного та гнучкого навчання, розвитку цифрових навичок і компетенцій, покращення аналізу даних, освітніх досліджень і прогнозування, а також усунення регуляторних бар'єрів для надання відкритої та цифрової освіти [22]. Важливим етапом на шляху до післявоєнного відновлення стало затвердження Концепції розвитку вищої освіти на період 2022-2032 років, яка є детальним планом для продовження реформування системи вищої освіти в післявоєнний період. Концепція передбачає активізацію співпраці України з

Європейським Союзом у таких напрямках: реформування та модернізація системи вищої освіти; зближення вищої освіти в рамках Болонського процесу; підвищення якості та важливості вищої освіти; розширення співробітництва між закладами вищої освіти; розширення можливостей для вищої освіти; підтримка мобільності студентів, наукових працівників та педагогічних працівників [13]. Усі ці напрями зосереджені на впровадженні кращих практик та модернізації системи освіти, зокрема дистанційної та змішаної, ураховуючи український соціально-політичний контекст, який характеризується невизначеністю умов і безпековою ситуацією, великим міграційним потоком учнів і студентів закордон, які залишаються при цьому в системі української системи освіти.

Під впливом пандемії COVID-19 система освіти в українських закладах вищої освіти (ЗВО) активно перейшла до змішаної та дистанційної форм навчання. Це спонукало Міністерство освіти і науки України в червні 2020 року опублікувати Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти [4]. Сьогодні дистанційне та змішане навчання стали необхідним складником сучасної парадигми вищої освіти, основою формування інноваційного освітнього простору, який характеризується інклюзивністю, доступністю, академічною свободою; фундаментом якісної вищої освіти та соціально-економічного розвитку країни та демократії в цілому.

У системі національного законодавства дистанційне навчання – це індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок, способів та досвіду пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників в освітньому середовищі, яке створене на основі новітніх психолого-педагогічних й інформаційно-комунікаційних технологій [9].

У площині дистанційного навчання досить часто застосовуються спеціальні терміни й поняття, зокрема: асинхронний режим, синхронний режим, веб-середовище дистанційного навчання, дистанційна форма навчання, ІКТ дистанційного навчання, психолого-педагогічні технології дистанційного навчання, система управління дистанційним навчанням, суб'єкти, об'єкти дистанційного навчання, технології дистанційного навчання, які розширюють наукове розуміння змісту й складників означених визначень [9].

Концепція української дистанційної освіти має свої особливості порівняно із зарубіжними концепціями. У зарубіжних країнах підхід до дистанційного навчання виходить з того, що це самостійне навчання учня за допомогою ІКТ для пошуку необхідного навчального контенту під керівництвом інструктора / чи матеріалів, які надаються ним у процесі управління освітньою діяльністю [30; 34]. Український підхід вбачає в дистанційній освіті два підходи – асинхронний (дистанційний) та синхронний (онлайн) формати навчання, що зазвичай поєднуються в різних типах закладу задля оптимізації процесу навчання [26]. До того ж, українська практика дистанційної освіти у переважній більшості

ототожнює це поняття з онлайн-навчанням, що має принципові відмінності від дистанційного [28]. Однак, спільним для вітчизняної і зарубіжної концепції є використання технічних ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій, систематичне залучення яких до академічного навчання призвело до зміни підходу в контексті навчальних цілей, що й обумовило появу нового методу – змішаного навчання (анг. Blended learning), який сьогодні має багато назв, таких як «гібридне навчання» [15], «гнучке» [19], «змішане» [14], «комбіноване навчання» [16].

О. Деліаліоглу й З. Йилдирим [20], а також Й. Гюльбахар і Р. Мадран [25], Н. Болюбаш [1] вважають терміни «змішане навчання», «комбіноване навчання», «гібридне навчання» синонімами та тлумачать їх зміст так: «поєднання дистанційного та електронного мережевого навчання з традиційними формами навчання: очною та заочною», що може бути здійснено за різними моделями та форматами взаємодії. Однак, використання моделей змішаного навчання передбачає структурування, що відрізняється від традиційної системи навчання, наявність у викладача та учнів/студентів навичок роботи з електронними пристроями. До того ж структура матеріалу курсу в системі змішаного навчання повинна відповідати способу роботи над ним, а модель змішаного навчання – потребам і особливостям кожного конкретного студента групи [37].

В Україні активне запровадження дистанційного та змішаного навчання в освітній процес, незважаючи на низку нормативних документів, – доволі стрімкий та стихійний процес, який відбувся після прийняття постанови КМУ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» № 211 від 11 березня 2020 р. [8]. Згідно з документом з 12 березня відвідування закладів освіти її здобувачами було заборонено, а 13 березня, перший день навчання в умовах карантину, став точкою відліку для активного розвитку та запровадження дистанційного та змішаного форм навчання у всіх закладах освіти та трансформації підходів до організації освітнього процесу. Однак і цей період можна структурувати за трьома етапами (рис. 1).

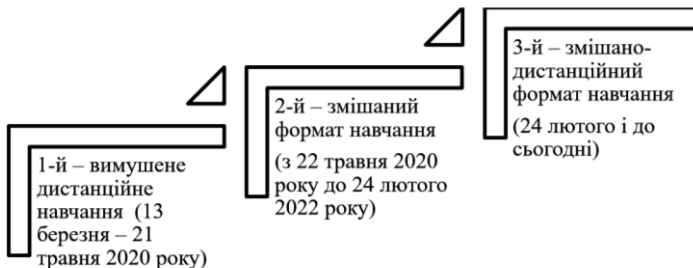

Рис. 1. Етапи активного впровадження дистанційного та змішаного навчання в Україні

Розглянемо особливості кожного етапу. 1-й етап характеризувався невизначеністю умов щодо організації якісного освітнього процесу в умовах ЗВО, оскільки традиційне навчання було призупинено в один день. Відповідно, цей етап мав низку особливостей та проблем, що характеризувались:

- необхідністю пошуку нових підходів та інструментів для організації освітнього процесу в нових умовах [24];
- адаптацією змісту навчальних матеріалів на освітніх платформах університетів. Незважаючи на те, що більшість університетів вже користувалися освітніми платформами та інструментами, такими як MOODLE, Google Classroom тощо, у системі яких були викладені освітні курси, однак вони переважно використовувалися викладачами та здобувачами вищої освіти для забезпечення більш гнучких та зручних форм під час організації очної та заочної форм навчання, відповідно їх зміст не був адаптований під вимоги навчання та оцінювання в дистанційному форматі;
- стрімким переходом до онлайн-навчання, який зовсім не передбачав часу для адаптації традиційних курсів у дистанційний та онлайн-формат. Це зумовило високий рівень навантаження на науково-педагогічний склад та формування досить негативних упереджень щодо нового формату роботи, який не був заздалегідь підготовленим [39];
- недостатністю технічних можливостей ЗВО, низьким рівнем навичок володіння ІКТ викладачів та самих здобувачів, що значно вплинуло на якість організації освітнього процесу та здійснення контролю за ним [36];
- недостатніми навичками самодисципліни в студентів, що призвело до проблем з опануванням навчального матеріалу без постійного контролю з боку викладачів. З'явилися проблеми «чорних екранів» через те, що «камера не працює», раптових «відключень світла та інтернету», які неможливо було перевірити. Відповідно велика кількість здобувачів спекулювали різними факторами, що в кінцевому семестровому результаті призвело до зниження якості навчання [21];
- появою соціальних проблем (соціалізація та прийняття), що знайшло своє відображення у випадках погіршення психологічного самопочуття студентів, формування в них соціальної деривації та зниження мотивації до навчання у ЗВО через неможливість бути включеним до своєї референтної групи «наживо» [31].

Результатом першого етапу стрімкого переходу до дистанційного навчання стало прийняття університетами низки документів, що регламентують особливості цього процесу на рівні ЗВО; зміна парадигми сприйняття дистанційної освіти від такої, яка є сумнівною як для викладачів, так і для студентів, до сильної альтернативи, необхідної для забезпечення організації освітнього процесу в умовах, що склалися [31].

2-й етап передбачав стрімкий перехід від дистанційного навчання до змішаного навчання. У цьому етапі було запроваджено модель адаптивного карантину, яка передбачала різні рівні карантинних обмежень в залежності від епідеміологічної ситуації в регіоні [7]. Заклади

освіти мали враховувати ці обмеження при організації навчання. У цьому контексті з'явився змішаний формат навчання, де дистанційне навчання поєднувалося з очним відповідно до карантинних обмежень регіону. Особливостями цього етапу були:

- «міграція» форм навчання залежно від рівня епідеміологічної загрози. У «червоній зоні» відбувалося повністю дистанційне навчання, у «помаранчевій» та «жовтій» зонах університети мали право вибирати змішаний або дистанційний формат, а у «зеленій» зоні навчання відбувалося в традиційному форматі з дотриманням правил безпеки. Постійні переходи між різними кольоровими зонами вимагали гнучкості в організації навчання. Університети експериментували з різними форматами, ураховуючи принцип академічної свободи та встановлені правила безпеки;
- «паралельність проведення пар в офлайн і онлайн режимі». За умов більш-менш стійкої епідеміологічної ситуації в регіоні проведення офлайн-занять в аудиторіях супроводжувалось і онлайн-трансляцією, оскільки студенти могли перебувати на самоізоляції. Нова реальність навчання вимагала ще більш розвинутих навичок володіння ІКТ від викладачів, оскільки запуск «стрімів» пар вимагав нових підходів до побудови процесу навчання;
- невідповідність технічного оснащення університетів потребам змішаного навчання (нестача персональних комп'ютерів, вільних аудиторій, слабкий Wi-Fi або його відсутність на всій території університету);
- необхідність для викладачів бути гнучким, мобільним та готовим до креативних рішень та ідей щодо організації освітнього процесу в рамках своїх дисциплін.

Наявність неоднозначних та постійно змінюваних умов праці зумовили величезний тиск та психічне напруження для викладачів, що позначалося на якості їх роботи [17; 33]. Дослідження, проведене серед викладачів, показало: майже половина (48%) респондентів заявили, що мають проблеми з адаптацією до умов змішаного навчання [18].

Дослідження, яке було проведено Державною службою якості освіти України у 2021 році, засвідчило, що кожен другий з учасників опитування (49,5%) вважає, що по закінченні карантину форма освітнього процесу має повернутися до попередньої (показник знизився на 20% порівняно з даними опитування, проведеного Державною службою якості освіти України 2020 р.) [2].

Однак, незважаючи на проблеми, пов'язані із стрімким та стихійним запровадженням дистанційного та змішаного навчання в Україні в мирний час, це мало і свої переваги для всіх учасників освітнього процесу:

- університет мав можливість економити кошти за сплату комунальних послуг, які потім міг використати для додаткового преміювання співробітників закладу освіти задля стимулювання їх досягнень, розширив можливості просування та реалізації своїх освітніх та наукових послуг тощо;

- викладачі отримали можливість запрошувати гостей лекторів та фахівців-практиків у зручному для них форматі, підвищувати кваліфікацію онлайн, суміщувати роботу в декількох закладах освіти одночасно тощо;
- здобувачі отримали можливості поєднання роботи з навчанням, навчання не виходячи з дому, академічної мобільності та подорожей без відриву від навчання, економію коштів для оренди житла тощо.

Отже, незважаючи на складнощі та проблеми, які виникали в процесі організації дистанційного та змішаного навчання в мирний час, процес стрімкого переходу до нових технологій в освіті став, з одного боку, точкою росту для всіх учасників освітнього процесу, надавши їм нові знання, навички та можливості, а з іншого – зумовив проблеми, пов'язані із процесами адаптації, соціалізації, вигорання тощо, що стали новими викликами для сучасної вітчизняної системи освіти, посилені 3-м етапом, який розпочався 24 лютого 2022 року. Його основною характеристикою є організація освітнього процесу в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну, що зумовило функціонування ЗВО в умовах нового етапу розвитку – змішано-дистанційного навчання. Станом на 24 лютого 2022 року в Україні налічувалося 336 закладів вищої освіти різного профілю та спрямування. Проте характер впливу безпекової ситуації та його наслідки для ЗВО потрібно розглядати в регіональному контексті. Карта України сьогодні умовно поділяється на три частини:

- (1) території, де ведуться/велись активні бойові дії;
- (2) регіони, де немає прямої ескалації бойових дій;
- (3) окуповані території.

Залежно від території, на якій знаходилися університети, їх умовно можна поділити на три групи:

- університети, що знаходилися на своїй постійній локації на території України, де не було активних бойових дій;
- університети, що знаходилися на своїй постійній локації на території України, однак межували з прифронтовими зонами;
- університети, які були вимушені релокуватися через окупацію міста, в якому вони знаходились, або через активні бойові дії на його території.

Місце розташування університетів і обумовило характер організації навчання в контексті змішано-дистанційного формату та відповідно особливості функціонування закладів освіти, до яких відносимо:

- нерівність умов, у яких опинились університети залежно від місця їх офіційної реєстрації станом на 24 лютого 2022 року.

Нерівність виявлялася у декількох аспектах:

- час відновлення роботи (університети 1, 2 груп відновили роботу 14 березня, переміщені університети – переважно з травня). Однак, варто зазначити, що обсяг роботи усіма типами університетів було виконано в однаковому обсязі;
- наявність матеріально-технічної бази в університетах (матеріально-технічна база не пошкоджена (1 група університетів), матеріально-

технічну базу втрачено повністю через окупацію (3-тя група університетів) / або частково через обстріли (2 і 3 групи університетів);

– місцезнаходження викладачів (викладачі, які працювали в університетах 1-ї та 2-ї групи залишились у місці дислокації, викладачі з університетів 3-ї групи у переважній більшості перемістились у більш безпечні регіони України або закордон);

– місцезнаходження здобувачів (здобувачі, які навчалися в університетах 1-ї та 2-ї групи переважно залишились у місці дислокації, здобувачі з університетів 3-ї групи у переважній більшості перемістились у більш безпечні регіони України або закордон);

– наявність комунікацій та електропостачання (різні регіони України мали свої особливості, пов'язані з ракетними обстрілами об'єктів критичної інфраструктури та активністю бойових дій; окуповані території та території в зоні активних бойових дій функціонували без наявності зв'язку та подекуди без електро-, і навіть водо- і газопостачання);

– психологічний стан учасників освітнього процесу теж залежав від приналежності до певної території (частина викладачів та здобувачів втратила свої домівки разом з усіма особистими речами, частина була вимушена покинути своє місце проживання через небезпеку, частина залишилася на прифронтових територіях, де є постійна небезпека).

Нерівність вплинула і на організацію формату роботи університетів у змішано-дистанційному форматі. Університети 1-ї і 2-ї групи, які знаходилися на своїй постійній локації, знову розпочали свою діяльність 14 березня 2022 року. Однак через часті ракетні обстріли навчання в аудиторіях не було можливим. Більшість університетів цих груп продовжили навчання в дистанційному форматі, використовуючи синхронні та асинхронні режими. З вересня 2022 року частина університетів перейшла у змішаний формат роботи, що було обумовлено і безпековою ситуацією, місцеперебуванням здобувачів та викладачів [28].

Проблемними щодо відновлення навчання стали саме переміщені університети, яких налічується 29 з 336 закладів вищої освіти [27]. Періодизація організації змішано-дистанційної форми навчання для переміщених університетів набуває нового контексту і її можна умовно поділити на 2 етапи: 1-й етап – до переміщення університету на локацію підконтрольної Україні території; 2-й етап – після переміщення університету на локацію підконтрольної Україні території.

У рамках 1-го етапу говорити про відновлення будь-яких форм навчання було не можливо. Однак, на цьому етапі відбувались різні освітні аспекти взаємодії задля забезпечення потреб здобувачів, оскільки відповідно до опитування, яке провів Бердянський державний педагогічний університет, 85% здобувачів мали бажання відновити навчання негайно [27]. У цей період Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти оприлюднило перелік університетів, які надають академічну підтримку студентам, що втратили можливість навчатися у своєму закладі вищої освіти через воєнні дії. Багато університетів розпочали процедури

оформлення здобувачів на навчання в рамках академічної мобільності до інших університетів України або закордон. Здобувачі, які чекали на відновлення діяльності університетів, отримували інформаційну підтримку від своїх викладачів та кураторів через месенджери Viber/Telegram та пропонували цікаві теми для обговорення.

2-й етап – переміщення університетів на підконтрольну Україні територію, дозволив їм відновити освітню діяльність та продовжити навчання. Переміщення університетів відбувалося у двох форматах: «мінімальному» та «розширеному». Більшість університетів перемістилися в «мінімальному» форматі, де ректор, проректори, бухгалтерська служба та особа, відповідальна за роботу з ЄДЕБО, виїжджають безпосередньо на підконтрольну територію. Адміністрація університету зазвичай продовжує працювати в наданих приміщеннях, а навчання здійснюється з використанням дистанційних технологій.

Деякі університети обрали «розширений» варіант переміщення, який включає окремі навчальні корпуси і переїзд до іншого населеного пункту для частини викладачів та студентів, а не лише адміністрації.

Однак, відновлення діяльності окреслило нові виклики для переміщених університетів. Перший з таких пов'язаний із можливістю відновити діяльність у більшості випадків лише у форматі дистанційного навчання, оскільки відсутність власних приміщень ускладнила впровадження змішаного традиційного формату навчання для них [38]. Другий виклик – це потреба для викладачів змінювати зміст та форми навчання в короткі терміни залежно від власних можливостей і освітніх потреб здобувачів (місце перебування, безпека, наявність зв'язку, психологічний стан, технічне забезпечення, тривала перерва в освітньому процесі).

Однак, незважаючи на виклики, освітній процес продовжувався, але виникла нова реальність змішаного навчання в умовах дистанційного. Такий формат передбачав за можливості синхронного онлайн з тими здобувачами, які могли відвідувати пари, телефонні відповіді або аудіо-повідомлення із відповідями від тих, хто не міг відвідувати пари та «ловив інтернет на пагорбі», заходив в мудл, або в групу по дисципліні в месенджерах, шукав завдання та швидко їх виконував. Цей формат також передбачав окремі консультації викладачів з дисципліни в будь-який час доби, коли здобувач знаходився в мережі і міг отримувати інформацію.

У таких умовах не можливо не говорити про психологічний тиск на викладачів з переміщених університетів, які були залучені до освітнього процесу 24/7: перебудова освітніх курсів, інтенсивне синхронне навчання, асинхронний супровід, консультаційна робота у всіх можливих та доступних здобувачеві формах з використанням різних месенджерів, інструментів та платформ; розробка нових систем оцінювання та форм роботи зі студентами, виходячи з вимог особисто кожного здобувача; проведення патріотичного виховання та залучення студентів до

якогомога більших видів діяльності університету та громад і паралельно власні особисті проблеми переселенця, які потрібно вирішувати тут і зараз. Не дивним є результат дослідження GoGlobal, відповідно до якого 54% українських освітян страждають від професійного вигорання [23]. Адже саме на викладачів університетів була покладена місія швидко адаптувати зміст навчання під вимоги реальності.

Що стосується здобувачів, то згідно з опитуванням, яке було проведено серед репрезентативної вибірки 800 студентів і 130 викладачів двох переміщених університетів, у своїх коментарях респонденти зазначають серед організаційних проблем поряд із поганим психоемоційним станом студентів та викладачів, проблемами з постійним доступом до інтернету та зв'язком, необхідністю працювати та волонтерити, також і великий обсяг навчального навантаження, що виник через тривалу перерву в освітньому процесі, необхідність готувати курсові та дипломні роботи в пришвидшеному форматі [6].

Важливим у ракурсі нашого дослідження заакцентувати і на форми організації освітнього процесу з 2022/2023 навчального року. Виходячи з груп університетів залежно від їх територіального перебування, кожен університет має свої умови і формати змішано-дистанційного навчання. І якщо під час Covid-2019 всі університети перебували в однакових умовах, то зараз ситуація є протилежною. Частина університетів має можливість навчатися традиційно, офлайн, якщо заклад освіти обладнаний бомбосховищами та є бажання студентів ходити на пари, але частіше навчання відбувається в класичному змішаному форматі, хоча і тут наявний український контекст. Оскільки багато здобувачів через безпекову ситуацію виїхали за кордон, але продовжують навчатися в українських університетах, заклад освіти має адаптуватися під особливості й вимоги кожного. Друга частина університетів не має можливості бачитися «наживо» зі своїми здобувачами і викладачами, тому реалізовує свій формат дистанційного навчання, паралельно адаптуючи класичну змішану форму навчання в онлайн-формат.

Стрімкий перехід до дистанційного та змішаного навчання дозволив чітко окреслити як переваги цих форм (доступність та гнучкість, розширення можливостей університетів, викладачів та здобувачів, перехід на сучасні технології), так і оголити недоліки (недостатність фінансування, брак технічних ресурсів, доступу до ліцензованого програмного забезпечення, адаптація навчальних курсів до дистанційного формату з урахуванням специфіки та можливостей кожного університету) й виклики (якість освіти, наявність технічної інфраструктури, соціальна взаємодія, підготовка викладачів та здобувачів). І хоча в процесі відновлення навчання під час воєнного стану став у нагоді попередній досвід запровадження дистанційного та змішаного формату навчання, пов'язаний зі стрімким поширенням COVID-19, однак під час «ковідних» навчальних років не відбулося повноцінного та системного переходу до дистанційного та змішаного

навчання, а воєнний час лише підсилив проблеми та виклики, з якими стикаються українські університети.

Висновки. У сучасному світі, де технології швидко розвиваються, дистанційна та змішана системи підготовки фахівців стають все більш популярними. Український контекст змішаної та дистанційної освіти відрізняється від світового досвіду, що зумовлено низкою передумов, подій, які мали і мають вплив на розвиток цього процесу. Дослідження фокусувалося на процесах упровадження дистанційної та змішаної форм навчання під час пандемії Covid 2019 та повномасштабної війни росії проти України як основних історичних періодів реального впровадження цих форм навчання в Україні. Аналіз наукових джерел, документів дозволив виокремити власну періодизацію дистанційної та змішаної освіти, яка охоплює 3 основних етапи – вимушене дистанційне навчання, змішаний формат навчання, змішано-дистанційний формат навчання. У свою чергу змішано-дистанційний має характеристики відповідно до умовного поділу університетів на три групи: ті, що знаходилися на своїй постійній локації на території України, де не було активних бойових дій; ті, що знаходилися на своїй постійній локації на території України, однак межували з прифронтовими зонами; такі, які були вимушені релокуватися через окупацію міста, у якому вони знаходились, або через активні бойові дії на його території.

Дистанційна освіта в Україні переважно сприймається як «онлайн навчання» з використанням синхронного формату. Проте вона частіше є вимушеною формою, яка наслідує прийоми очного навчання. Дистанційна освіта вимагає іншої структури курсів, подібно до комп'ютерної гри, де відсутня очна взаємодія між викладачем і студентом, а акцент зроблений на системі оцінювання знань, умінь та навичок. Щодо змішаного навчання, то українська система вищої освіти мала незначний період його апробації в періодах між запровадженням різних кольорових зон під час Covid-2019. військова практика змішаного навчання переорієнтувала більшість університетів на модель самостійного змішування, але виключно з елементами дистанційного синхронного та асинхронного форматів.

Упровадження дистанційної та змішаної освіти в університетах України є складним процесом, який вимагає глибокого аналізу, підготовки та залучення всіх зацікавлених сторін. Ці формати навчання можуть бути потужним інструментом для покращення доступності та якості освіти в Україні, але їх упровадження повинно бути узгоджене, динамічне та зосереджене на потребах студентів і суспільства загалом.

Література

1. Болюбаш Н. М. Використання сучасних інформаційних технологій у професійній підготовці економістів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. № 5 (13). URL : <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itli/article/view/178/164> (дата звернення: 12.07.2023)

2. Всеукраїнське опитування щодо тенденцій організації дистанційного навчання в закладах освіти в умовах карантину у II семестрі 2020/2021 н.р. *Державна служба якості освіти України*, 2021. URL : https://new.sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/ANALITICHNA-DOVIDKA_vesna_2021-1.docx (дата звернення: 15.07.2023)

3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: Постанова Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2000 р. *Освітній портал*. URL : <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> (дата звернення: 20.04.2023)

4. Міністерство освіти і науки України. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. *Міністерство освіти і науки України: сайт*. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti> (дата звернення: 19.07.2023).

5. Про вищу освіту: Закон України від 2 травня 2023 року № 1556-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 16.07.2023).

6. Николаев С., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети. *VoxUkraine. «Вокс Україна» . Аналітикаю Суспільство*. URL : <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/> (дата звернення: 15.07.2023).

7. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Каб. Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236 : станом на 27 квіт. 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-n#Text> (дата звернення: 19.07.2023).

8. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМУ від 11.03.2020 № 211 : станом на 27 квітня 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-n#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

9. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН України від 25.04.2013 р. № 466 : станом на 16 жовтня 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 19.07.2023).

10. Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 р. № 1494. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.07.2023)

11. Про здійснення освітнього процесу: лист МОН № 1/10142-23 від 11.07.23 року. *Osvita.UA*. URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/89545/ (дата звернення: 19.07.2023).

12. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР : станом на 1 березня 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text> (дата звернення: 19.07.2023).

13. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 19.07.2023).

14. Рашевська Н. В. Змішане навчання як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Черкаського університету*, 2010, 191. С. 89–96.

15. Смирнова-Трибульская Е. Н. Основы формирования информатических компетентностей учителей в области дистанционного обучения : монография. Херсон : Айлант, 2007. 704 с.

16. Шуневич Б. І. Тенденція розвитку складових частин організації дистанційного навчання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів : Видавництво ЛНУ, 2009. № 653. С. 231–239.

17. Bao W. COVID-19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2020, 2 (2). P. 113–115. <https://doi.org/10.1002/hbe2.191>

18. Boychuk Y., Novikova V., Opanasenko Y., Kin, O., Kostina V. Pedagogical conditions for the introduction of blended learning technologies in Ukrainian higher education institutions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2022, 14 (3). P. 32-50. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/596>

19. Collis B., Moonen J. Flexible learning in a digital world. London: Kogan, 2021. 237 p.

20. Delialioğlu O, Yildirim Z. Students' perceptions on effective dimensions of Interactive learning in a blended learning environment. *Journal of Educational Technology & Society*, 2007, 10(2). P. 133-146. URL : http://www.ifets.info/journals/10_2/12.pdf (date of application: 16.07.2023)

21. Dymek D., Didkivska S., Grabowski M., Paliwoda-Pękosz G., Vakaliuk T. A. Students' Online Behaviour in the Time of the COVID-19 Pandemic: Insights from Poland and Ukraine. *17th Conference on Computer Science and Intelligence Systems*. IEEE, 2022. <https://doi.org/10.15439/2022f134>

22. Paris Communiqué. (2018). EHEA. URL : http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/BFUG_Meeting/48/8/BFUG_BG_SR_61_4_FinalDraftCommunique_947488.pdf (date of application: 19.07.2023).

23. GoGlobal: 54% вчителів перебувають у стані професійного вигорання, 75% школярів мають прояви стресу. *GoGlobal*, 2023. URL : <https://cs.detector.media/reforms/texts/185160/2023-02-01-goglobal-54-vchyteliv-perebuwayut-u-stani-profesijnogo-vygorannya-75-shkolyariv-mayut-proyavy-stresu/> (дата звернення: 16.07.2023)

24. Grynshyna M., Boiko T., Boklan M., Husakova N., Pozniak A. Comparative Analysis of Ways to Integrate Microsoft Teams, Zoom, Google Meet Into the Educational Process of Higher Education Institutions of Ukraine. *Journal of Higher Education Theory & Practice*, 2023, 23(2). <https://doi.org/10.33423/jhetc.v23i2.5806>

25. Gülbahar Y., Madran R. O. Communication and collaboration, satisfaction, equity, and autonomy in blended learning environments: A case from Turkey. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 2009, 10 (2). P. 1-22.

26. Holubnycha L., Besarab T., Pavlishcheva Y., Kadaner O., Khodakovska O. E-Learning at the Tertiary Level in and After Pandemic. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2022, 48. С. 47–60. <https://doi.org/10.15388/actpaed.2022.48.3>

27. Lopatina H, Tsybuliak N., Popova A, Bohdanov I., Suchikova Y. University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, Volume 21, Special Issue, 2023. P. 1–11.

28. Lucenko G., Lutsenko O., Tiulpa T., Sosnenko O., Nazarenko O. Online - Education and training in higher educational institutions of Ukraine: Challenges and benefits. *International Journal of Educational Research Open*. 2023. Vol. 4. P. 100231. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100231>

29. Matviichuk L., Ferilli S., Hnedko N. Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine. *Future Internet*, 2022, 14 (10). P. 295. <https://doi.org/10.3390/fi14100295>

30. Miller G., Honeyman M. Agricultural distance education: A valid alternative for higher education. *Proceedings of the 20th Annual National Agricultural Research Meetins*, 1993, 20. P. 67–73.

31. Osadchyi V. V., Osadcha K. P., Eremeev V. S. The model of the intelligence system for the analysis of qualifications frameworks of European countries. *International Journal of Computing*, 2017, 16 (3). P. 133–142. <https://doi.org/10.47839/ijc.16.3.896>
32. Rudenko Y., Naboka O., Korolova L., Kozhukhova K., Kazakevych O., Semenikhina O. Online Learning with the Eyes of Teachers and Students in Educational Institutions of Ukraine. *TEM Journal*, 2021. P. 922–931. <https://doi.org/10.18421/tem102-55>
33. Sahu P. Closure of Universities Due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on Education and Mental Health of Students and Academic Staff. *Cureus*, 2020. <https://doi.org/10.7759/cureus.7541>
34. Shvedun V., Bulba V., Bozhko L., Kucher L., Kholodok V., & Ihnatiev O. Circular Economy in Ukraine on the Way to European Integration: Directions for Sustainable Management during the War and Post-War Recovery. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2023, 14(1), P. 194–206.
35. Slater M. Implicit Learning Through Embodiment in Immersive Virtual Reality. In: Liu D., Dede C., Huang R., Richards J. (eds). *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education. Smart Computing and Intelligence*. Springer, Singapore. 2017. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5490-7_2
36. Slavko G., Serhiienko S., Shmelova A., & Kovalenko K. (2022). Problems and Organizational Measures of Implementing and Providing the Distance Electrical Engineering Education at the University Using LMS Moodle in the Conditions of Modern Challenges in Ukraine. In: *2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/mees58014.2022.10005746>
37. Staker H., Horn M. Classifying K-12 Blended Learning. Innosight Institute, 2017.
38. Suchikova Y. A year of war. *Science*, 2023, 379 (6634), 850. <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925>
39. Urbina-Garcia A. What do we know about university academics' mental health? A systematic literature review. *Stress and Health*, 2020. 36 (5). P. 563–585. <https://doi.org/10.1002/smi.2956>

References

1. Bolyubash, N. M. (2009). *Vykorystannya suchasnykh informatsiynykh tekhnolohiy u profesiyniy pidhotovtsi ekonomistiv* [Use of modern information technologies in professional training of economists]. Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technologies and teaching aids, 5 (13). URL : <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/178/164> [in Ukrainian].
2. State Education Quality Service of Ukraine (2021). *Vseukrayins'ke opytuvannya shchodo tendentsiy orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya v zakladakh osvity v umovakh karantynu u II semestri 2020/2021 n.r.* [All-Ukrainian survey on trends in the organization of distance learning in educational institutions under quarantine conditions in the 2nd semester of the 2020/2021 academic year]. URL : https://new.sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/ANALITICHNA-DOVIDKA_vesna_2021-1.docx [in Ukrainian].
3. Ministry of Education of Ukraine. (2000). *Kontseptsiya rozvytku dystantsiynoyi osvity v Ukraini* [Concept of development of distance education in Ukraine]. Osvitnyi portal – Educational portal. URL : <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> [in Ukrainian].
4. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020). *Rekomendatsiyi shchodo vprovadzhennya zmishanoho navchannya u zakladakh fakhovoyi peredvyshchoyi ta vyshchoyi osvity* [Recommendations regarding the implementation of mixed education in institutions of vocational pre-higher and higher education]. URL :

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletspreads-2.pdf> [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). *Pro vyshchu osvitu: zakon № 1556-VII* [On Higher Education: law № 1556-VII]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].

6. Nikolayev, Y. E., Riy, H., Shemelynets', I. (2021). *U chuzhykh stinakh: yak dolayut' problemy peremishcheni universytety* [In foreign walls: how displaced universities overcome problems]. Voks Ukrayina: Analityka. Suspil'stvo – Vox Ukraine: Analytics. Society. URL : <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishcheni-universytety/> [In Ukrainian].

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). *Pro vstanovlennya karantynu ta zaprovadzhennya obmezhuval'nykh protyepidemichnykh zakhodiv z metoyu zapobihannya poshyrennyu na terytoriyi Ukrayiny hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2* [On the establishment of quarantine and the introduction of restrictive anti-epidemic measures in order to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1236. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-n#Text> [in Ukrainian].

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021). *Pro zapobihannya poshyrennyu na terytoriyi Ukrayiny hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2* [On preventing the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 211. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-n#Text> [in Ukrainian].

9. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020). *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dystantsiynе navchannya* [On the approval of the Regulation on distance learning] : Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 466. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003). *Pro zatverdzhennya Prohramy rozvytku systemy dystantsiynoho navchannya na 2004-2006 roky* [On the approval of the Distance Learning System Development Program for 2004-2006] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 23, 2003 № 1494. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

11. Osvita.ua. (2023). *Pro zdiysnennya osvitr'oho protsesu* [About the implementation of the educational process]. URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/89545/ [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). *Pro Natsional'nu prohramu informatyzatsiyi* [On the National Informatization Program] : Law of Ukraine № 74/98-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-#p#Text> [in Ukrainian].

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022). *Pro skhvalennya Stratehii rozvytku vyshchoyi osvity v Ukrayini na 2022-2032 roky* [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032] : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 286-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> [in Ukrainian].

14. Rashevs'ka, N. V. (2010). *Zmishane navchannya yak psykholoho-pedahohichna problema* [Mixed learning as a psychological and pedagogical problem]. Visnyk Cherkas'koho universytetu – Herald of Cherkasy University, 191, 89–96. [in Ukrainian].

15. Smirnova-Trybul'skaya, E. N. (2007). *Osnovy formirovaniya informaticheskikh kompetentnostey uchiteley v oblasti distantsionnogo obucheniya*. [Basics of formation of IT competences of teachers in the field of distance learning]. Kherson: Aylant. [in Russian].

16. Shunevych, B. I. (2010). *Tendentsiya rozvytku skladovykh chastyn orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya* [The development trend of the constituent parts of the distance learning organization]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika» – Visnyk National University of Lviv*. L'viv : Vydavnytstvo LNU, 653, 231–239. [in Ukrainian].
17. Bao, W. (2020). *COVID -19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University*. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2 (2), 113–115. <https://doi.org/10.1002/hbe2.191> [in English].
18. Boychuk, Y., Novikova, V., Opanasenko, Y., Olena, K. & Kostina, V. (2022). *Pedagogical conditions for the introduction of blended learning technologies in Ukrainian higher education institutions*. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14 (3), 32–50. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/596> [in English].
19. Collis, B. & Moonen, J. (2001). *Flexible learning in a digital world*. London : Kogan. [in English].
20. Delialioglu, O., Yildirim, Z. (2007). *Students' perceptions on effective dimensions of interactive learning in a blended learning environment*. *Journal of Educational Technology & Society*, 10 (2), 133–146. URL : http://www.ifets.info/journals/10_2/12.pdf [in English].
21. Dymek, D., Didkivska, S., Grabowski, M., Paliwoda-Pekosz, G. & Vakaliuk, T. A. (2022). *Students' Online Behaviour in the Time of the COVID-19 Pandemic: Insights from Poland and Ukraine*. In: 17th Conference on Computer Science and Intelligence Systems. IEEE. <https://doi.org/10.15439/2022f134> [in English].
22. EHEA. (2018). *Paris Communiqué*. Paris; May 25, 2018. URL : http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/BFUG_Meeting/48/8/BFUG_BG_SR_61_4_FinalDraftCommuniqu_e_947488.pdf. [in English].
23. GoGlobal (2023). *GoGlobal: 54% vchyteliv perebuvayut' u stani profesijnogo vyhorannya, 75% shkolyariv mayut' proyavy stresu* [GoGlobal: 54% of teachers are in a state of professional burnout, 75% of schoolchildren have manifestations of stress]. URL : <https://cs.detector.media/reforms/texts/185160/2023-02-01-goglobal-54-vchyteliv-perebuvavut-u-stani-profesijnogo-vygorannya-75-shkolyariv-mayut-proyavy-stresu/> [in Ukrainian].
24. Grynshyna, M., Boiko, T., Boklan, M., Husakova, N., & Pozniak, A. (2023). *Comparative Analysis of Ways to Integrate Microsoft Teams, Zoom, Google Meet Into the Educational Process of Higher Education Institutions of Ukraine*. *Journal of Higher Education Theory & Practice*, 23 (2). [in English].
25. Gülbahar, Y., Madran, R. O. (2009). *Communication and collaboration, satisfaction, equity, and autonomy in blended learning environments: A case from Turkey*. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 10 (2), 1–22. [in English].
26. Holubnycha, L., Besarab, T., Pavlishcheva, Y., Kadaner, O., & Khodakovska, O. (2022). *E-Learning at the Tertiary Level in and After Pandemic*. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 48, 47–60. <https://doi.org/10.15388/actpaed.2022.48.3> [in English].
27. Lopatina, H, Tsybuliak, N., Popova, A, Bohdanov, I., Suchikova, Y. (2023). *University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war*. *Problems and Perspectives in Management*, Volume 21, Special Issue, 1–11. [in English].
28. Lucenko, G., Lutsenko, O., Tiulpa, T., Sosnenko, O., & Nazarenko, O. (2023). *Online – Education and training in higher educational institutions of Ukraine: Challenges and benefits*. *International Journal of Educational Research Open*, 4, 100231. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100231> [in English].

29. Matviichuk, L., Ferilli, S., & Hnedko, N. (2022). *Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine*. *Future Internet*, 14 (10), 295. <https://doi.org/10.3390/fi14100295> [in English].
30. Miller, G., Honeyman, M. (1993). *Agriculture distance education: A valid alternative for higher education?* Proceedings of the 20th Annual National Agricultural Education Research Meeting, 67–73. [in English].
31. Osadchyi, V. V., Osadcha, K. P., & Eremeev, V. S. (2017). *The model of the intelligence system for the analysis of qualifications frameworks of European countries*. *International Journal of Computing*, 16 (3), 133–142. <https://doi.org/10.47839/ijc.16.3.896> [in English].
32. Rudenko, Y., Naboka, O., Korolova, L., Kozhukhova, K., Kazakevych, O., & Semenikhina, O. (2021). *Online Learning with the Eyes of Teachers and Students in Educational Institutions of Ukraine*. *TEM Journal*, 922–931. <https://doi.org/10.18421/tem102-55> [in English].
33. Sahu, P. (2020). *Closure of Universities Due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on Education and Mental Health of Students and Academic Staff*. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.7541> [in English].
34. Shvedun, V., Bulba, V., Bozhko, L., Kucher, L., Kholodok, V., & Ihnatiev, O. (2023). *Circular Economy in Ukraine on the Way to European Integration: Directions for Sustainable Management during the War and Post-War Recovery*. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14 (1), 194–206. [in English].
35. Slater, M. (2017). *Implicit Learning Through Embodiment in Immersive Virtual Reality*. In: Liu D., Dede C., Huang R., Richards J. (eds). *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education*. Smart Computing and Intelligence. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5490-7_2 [in English].
36. Slavko, G., Serhienko, S., Shmelova, A., & Kovalenko, K. (2022). *Problems and Organizational Measures of Implementing and Providing the Distance Electrical Engineering Education at the University Using LMS Moodle in the Conditions of Modern Challenges in Ukraine*. In: 2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES). IEEE. <https://doi.org/10.1109/mees58014.2022.10005746> [in English].
37. Staker, H. & Horn, M. (2012). *Classifying K-12 Blended Learning*. Innosight Institute. [in English].
38. Suchikova, Y. (2023). *A year of war*. *Science*, 379 (6634), 850. <https://doi.org/10.1126/science.caredit.adh2925> [in English].
39. Urbina-Garcia, A. (2020). *What do we know about university academics' mental health? A systematic literature review*. *Stress and Health*, 36 (5), 563–585. <https://doi.org/10.1002/smi.2956> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті схарактеризовано особливості організації дистанційного та змішаного навчання в університетах України на основі внутрішніх рефлексій та систематизації загальнонаціонального досвіду їх впровадження у мирний час та в контексті війни. Проаналізовано підходи до розуміння дистанційного й змішаного навчання та визначено специфіку українського контексту. Визначено етапи розвитку дистанційного та змішаного навчання в Україні, починаючи з 2000 р. У фокусі дослідження виділено три основні етапи: примусове дистанційне навчання, змішаний формат навчання та змішаний формат дистанційного навчання. Досліджено специфіку використання дистанційно-змішаного навчання для різних груп університетів, піділ яких обумовлено картою бойових дій.

Доведено, що стрімкий перехід до дистанційного та змішаного навчання дозволив чітко окреслити як переваги цих форм (доступність та гнучкість, розширення можливостей університетів, викладачів та здобувачів, перехід на сучасні технології), так і оголити недоліки (недостатність фінансування, брак технічних ресурсів, доступу до ліцензованого програмного забезпечення, адаптація навчальних курсів до дистанційного формату з урахуванням специфіки та можливостей кожного університету) й виклики (якість освіти, наявність технічної інфраструктури, соціальна взаємодія, підготовка викладачів та здобувачів).

Визначено, що український контекст упровадження дистанційного та змішаного навчання має свою специфіку, яка наразі обумовлена стрімкістю, невизначеністю й нерівністю умов, у яких опинилися учасники освітнього процесу. Результати дослідження свідчать, що дистанційна та змішана освіта в університетах України є потужним інструментом для покращення доступності та якості освіти, однак у той же час складним процесом, який вимагає глибокого аналізу, узгодженості, підготовки та залучення всіх зацікавлених сторін задля його зосередженості на потребах учасників освітнього процесу.

Ключові слова: дистанційне навчання, змішане навчання, вища освіта, університет, Україна, пандемія Covid-2019, війна.